

**Visuelle Erinnerungskulturen
und Geschichtskonstruktionen in Deutschland
und Polen 1800 bis 1939**

**Wizualne konstrukcje historii
i pamięci historycznej w Niemczech
i w Polsce 1800–1939**

Beiträge der 11. Tagung des Arbeitskreises deutscher und polnischer
Kunsthistoriker und Denkmalpfleger in Berlin, 30. September – 3. Oktober 2004

Materialy 11 Konferencji Grupy Roboczej Polskich i Niemieckich Historyków
Sztuki i Konserwatorów Zabytków w Berlinie, 30 września – 3 października 2004

Herausgegeben von / Redakcja

Robert Born, Adam S. Labuda und Beate Störtkuhl

Institut Sztuki Polskiej Akademii Nauk

Warszawa 2006

Inhalt / Spis treści

<i>Robert Born, Adam S. Labuda, Beate Störtkuhl</i> Vorwort der Herausgeber	11

<i>Étienne François</i> Geteilte Erinnerungsorte, europäische Erinnerungsorte	17
Streszczenie: Podzielone miejsca pamięci, europejskie miejsca pamięci	32

I. Historie und Zeitgeschichte in der Kunst des 19. Jahrhunderts / Historia przeszła i współczesna w sztuce XIX wieku

<i>Michael F. Zimmermann</i> 'eine Art Nirgendwo' – Polens Ortlosigkeit in der Phantasie des 19. Jahrhunderts. Ubu's Land	35
Streszczenie: 'Nigdzie' – nieokreślone miejsce Polski w wyobraźni wieku XIX. Kraj króla Ubu	43

<i>Tatjana Zimmermann</i> Polens ungemalte Bilder	45
Streszczenie: Polaków nienamalowane obrazy	65

<i>Aleksandra Idzior</i> Distance and Proximity in History Painting by Piotr Micha- łowski, Emanuel Leutze and Adolph Menzel	67
Streszczenie: Dystans i zbliżenie w malarstwie historycznym Piotra Michałowskiego, Emanuela Leutza i Adolfa Menzla	92

<i>Michał Mencfel</i> Jan Matejkos <i>Schlacht bei Grunwald</i> und ihre Rezeption im 19. und 20. Jahrhundert	95
Streszczenie: <i>Grunwald</i> Jana Matejki i recepcja dzieła w XIX i XX wieku	107

<i>Frank Martin</i> Historische und religiöse Bekenntnisse in den Glasmalereien der Ev. Liebfrauenkirche in Liegnitz (Legnica)	109

Streszczenie: Treści historyczne i religijne w witrażach ewangelickiego kościoła Mariackiego w Legnicy	126

II. Die Brüder Raczyński – Biographien zwischen Polen und Deutschland / Bracia Raczyńscy – biografie między Polską i Niemcami

Jarosław Jarzewicz

Ein römisch-gotischer Erinnerungstempel oder eine private Gedächtniskirche in Rogalin	131
Streszczenie: Rzymsko-gotycka świątynia wspomnień albo kościół upamiętniający w Rogalinie	141

Elise F. Grauer

Tradition als Konstrukt. Graf Athanasius Raczyńskis Galerien in Polen und Preußen	143
Streszczenie: Tworzenie tradycji – Galerie Atanazego Raczyńskiego w Polsce i w Prusach	159

Stefan Trinks

Die Geschichtskonstruktionen in den Illustrationen zu Athanasius von Raczyńskis „Geschichte der neueren deutschen Kunst“: Menzel als Kritiker und Historiker der Kunst	161
Streszczenie: Konstrukcje historii w ilustracjach do „Geschichte der neueren deutschen Kunst“ Atanazego Raczyńskiego: Menzel jako krytyk i historyk sztuki	181

III. Erinnerungsorte / Miejsca pamięci

Stefan Laube

Die Kathedrale in Gnesen – die Schlosskirche in Wittenberg. Erinnerungsorte sakraler Nation oder nationaler Religion zwischen Napoleon und Erstem Weltkrieg	185
Streszczenie: Katedra gnieźnieńska – Kościół zamkowy w Wittenberdze. Miejsca pamięci uświęconego narodu bądź narodowej religii między okresem napoleońskim i I wojną światową	203

Maximilian Eiden

Jahrhundertfeiern und Jahrhundertdenkmäler der „Befreiungskriege“ in Leipzig und Breslau – gegenläufige nationale Erinnerungsprojekte?	205

Streszczenie: Uroczystości i pomniki w Lipsku i Wrocławiu z okazji stulecia „wojen wyzwoleniczych” – dwa przeciwstawne projekty upamiętniania historii?	228

IV. Denkmäler / Pomniki

Michał Woźniak

Das Denkmal Friedrichs des Großen und die Wiederherstellung der Marienburg	233
Streszczenie: Pomnik Fryderyka Wielkiego i odbudowa Malborka ...	244

Rafał Makala

Der Bismarckturm in Stettin als Beispiel für die Entstehung einer neuen Erinnerungsstätte im wilhelminischen Deutschland ...	245
Streszczenie: Wieża Bismarcka w Szczecinie jako przykład tworzenia nowych miejsc pamięci w wilhelmińskich Niemczech	256

Tadeusz J. Żuchowski

Das Jagiello-Denkmal in Krakau – 1910. Das Programm und seine Quellen	257
Streszczenie: Pomnik Jagielły w Krakowie – 1910. Program i jego geneza	268

Stefan Dyroff

Das Schicksal preußisch-deutscher Denkmäler in den polnischen Westgebieten in der Zwischenkriegszeit: Zwischen Akkulturation, „Entdeutschung“ und Pragmatismus	271
Streszczenie: Los pomników prusko-niemieckich w polskich województwach zachodnich w latach międzywojennych: Między akulturacją, „odniemczeniem” i postawami pragmatycznymi	287

Andrzej Szczerski

Nationalism and Funerals: The commemorations of Paul Hindenburg and Józef Pilsudski in the 1930s	289
Streszczenie: Nacjonalizm i pogrzeby – uroczystości ku czci Paula Hindenburga i Józefa Piłsudskiego w latach 30-tych XX wieku	300

V. Kunstgewerbe, Fest- und Alltagskultur / Rzemiosło artystyczne, kultura święta i dnia codziennego

Piotr Korduba

Danziger Möbel und Innenräume im 19. und 20. Jahrhundert und ihre polnischen und deutschen Konnotationen	305

Streszczenie: Gdańskie meble i wnętrza w XIX i XX wieku oraz ich polskie i niemieckie konotacje	320
<i>Konrad Vanja</i>	
Vivatbänder als Memorialzeichen	323
Streszczenie: Wstęgi „wivatowe” jako znaki pamiątkowe	333
<i>Roger Pilachowski</i>	
Visuelle Symbole staatlicher Einheit und Personenkult auf polnischen Abzeichen während des Ersten Weltkriegs in Galizien	335
Streszczenie: Wizualne symbole jedności państwowej i kult postaci historycznych na polskich medalach i odznakach w okresie I wojny światowej w Galicji	346
<i>Susanne Peters-Schildgen</i>	
Kultur- und Traditionsgut polnischsprachiger Zuwanderer in der sich entwickelnden Industriegesellschaft des Ruhrgebiets	349
Streszczenie: Kultura i tradycja polskojęzycznej ludności napływowej w społeczeństwie przemysłowym Zagłębia Ruhry	364

VI. Städtebilder zwischen Polen und Deutschland / Obrazy miast między Polską i Niemcami

<i>Hanna Grzeszczuk-Brendel</i>	
Anders wohnen – private und nationale Traditionen im Wohnungsbauwesen in Posen (Poznań) im zeitlichen Umfeld des Ersten Weltkriegs	369
Streszczenie: Mieszkać inaczej – prywatne i narodowe tradycje w budownictwie mieszkaniowym w Poznaniu około I wojny światowej	378
<i>Szymon Piotr Kubiak</i>	
Ein neues Gesicht für die wilhelminische Stadt. Die Posener Architektur und ihre Gestalter in der Zeit der Zweiten Polnischen Republik (1918–1939)	381
Streszczenie: O nowe oblicze wilhelmińskiego miasta. Architektura w Poznaniu w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939)	390
<i>Birte Pusback</i>	
Deutsches Danzig – Polski Gdańsk. Das Ringen um die kulturelle Deutungshoheit in Architektur-Bildbänden	393
Streszczenie: Deutsches Danzig – Polski Gdańsk. Walka o kulturalną dominację w albumach o architekturze	405

Marina Dmitrieva

Drei Gesichter Wilnas: Eine deutsche, eine polnische, eine jüdische Stadt	407
Streszczenie: Trzy oblicza Wilna: miasto niemieckie, polskie i żydowskie	419

VII. Politische Ikonographie in Deutschland und Polen 1919–1939 / Ikonografia polityczna w Polsce i w Niemczech w latach 1919–1939

Robert Born

Germanen- und Slawenbilder. Formen und Strategien der Vermittlung archäologischer Erkenntnisse im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik von 1918–1939	423
Streszczenie: Germanie i Słowianie. Strategie i formy prezentacji w sztuce i wystawiennictwie do 1939 roku	438

Diana Codogni-Łańcucka

Rübezahl im Reich der Kunstpolitik. Visualisierung der schlesischen Vergangenheit in der Kunst des Nationalsozialismus	439
Streszczenie: Liczyrzepa w królestwie polityki artystycznej. Wizualizacje historii Śląska w sztuce okresu narodowego socjalizmu ...	462

Piotr Piotrowski

<i>Drang nach Westen</i> . The Visual Rhetoric of Polish “Western Politics” in the 1930s	465
Streszczenie: <i>Drang nach Westen</i> . Retoryka wizualna „polityki zachodniej” w Polsce w latach 30-tych XX wieku	479

Jacek Friedrich

Decorative paintings in the Józef Piłsudski Polish Junior High School in Gdańsk	481
Streszczenie: Dekoracja malarska Gimnazjum Polskiego im. Józefa Piłsudskiego w Gdańsku	490

VIII. Tagungsexkursion am Sonntag, dem 3. Oktober 2004

Jolanta Miskowiec, Sibylle Schulz

Polen und Deutschland – eine Spurensuche und Exkursion in Berlin ...	493

IX. Anhang / Załącznik

Personenregister / Indeks osób	513
Ortsregister / Indeks miejscowości	524